

Milan HRDLIČKA
Seoul

DOI: 10.14746/bo.2017.3.5

Divil se babiččinu důchodu

Keywords: possessive adjective, declension, dativ singular, usage, codification

Klíčová slova: přídavné jméno přivlastňovací, skloňování, dativ singuláru, úzus, kodifikace

Abstract

We distinguish a lot of dialect variations among the forms of Czech possessive adjectives. Speakers often substitute a mixed declension (paradigm *otecův* – *father's*) for a compound declension (paradigm *dobrý* – *good*) in everyday communication. The article brings attention to the fact that in case of a female possessor in the connection with masculine or neuter nouns, sometimes a colloquial ending *-ě* is used (*Divil se babiččině důchodu* – *He was surprised by his grandmother's pension*) instead of a standard ending *-u* (*Divil se babiččinu důchodu*). However, this phenomenon is mentioned only by few Czech grammar books.

Ve formách českých přídavných jmen přivlastňovacích nalézáme řadu nářečních variant. V běžné komunikaci dochází k tomu, že mluvčí často nahrazují smíšené skloňování (vzor *otecův*) deklinací složenou (vzor *dobrý*). Článek upozorňuje na skutečnost, že se v dativu singuláru někdy objevuje v případě přivlastňování ženskému posesorovi ve spojení s podstatnými jmény rodu mužského a středního kolokviální koncovka *-ě* (*Divil se babiččině důchodu*) namísto spisovné koncovky *-u* (*Divil se babiččinu důchodu*). Na tuto skutečnost ale upozorňuje pouze minimum českých gramatik.

Jen málokterá oblast české deklinace nabízí tak početnou rozmanitost variantních tvarů jako přídavná jména¹ přivlastňovací. Vezměme jen kupř. možné variace vyjádření příslušnosti rodině Novákových – vedle spisovného *Novákův* (syn) se lze v české jazykové situaci setkat rovněž s dalšími alternativními nářečními podobami: *Nováko-*

¹ Česká adjektiva nabízejí z pohledu formální morfologie problémových míst vícero, stačí jen připomenout potíže s náležitým zakončením přídavných jmen typu *zábavný* x *zábavní*; *balící* x *balicí*; *zachovaný* x *zachovalý* apod.

vic, Novákojc, Novákuc, Novákoc, Novákouc, Nováků... Výčet tvarů by mohl být patrně ještě delší. Je však třeba poznamenat, že jsou některé z uvedených konkurenčních paralelních forem v současné době přece jen na ústupu. Zájemce o podrobnější náhled do dané problematiky odkazujeme na Běličův *Nástin české dialektologie* (1972) i na další relevantní odborné publikace.

Navzdory nezadržitelně postupující nivelizaci a asimilaci nářečí v Česku (je to patrné zejména v Čechách) se v mnohých oblastech objevují specifické, lokálně omezené podoby posesivních adjektiv, jak je názorně přibližuje publikace *Čeština všední i nevšední*:

V Čechách severozápadních, od Litoměřicka až na Berounsko, říkají dokonce *bratrovej syn*². Od Příbramě po Milevsko slyšíme zase dosti hojně podobu *bratrůj syn, strejčkůj vůz*; na jejich vznik měla jistě vliv přivlastňovací jména *můj, tvůj, svůj*. A konečně od Benešovska, Sedlčanska a Tábořska až po jihovýchodní hranice Čech a v celých Čechách severovýchodních převažuje typ *bratru syn, bratrova dcera, bratrovo dítě*. Ve středních Čechách se objevuje někdy ještě podoba *bratrůch syn* (*Čeština všední i nevšední* 1972, s. 44).

Není proto divu, že smíšené skloňování posesivních adjektiv působí nemalé (a ne-zřídka chronické) potíže i nerodilým mluvčím češtiny, kteří si chtějí kodifikované formy osvojit. Často dochází k situaci (abstrahujeme nyní od tvarů nesystémových, defektních), kdy je v mluvě jinojazyčných mluvčích (a to i těch s pokročilejší znalostí češtiny) smíšená deklinace systémově vytěsňována deklinací složenou. Namísto náležitého *Studuju na Karlově univerzitě* se setkáváme s podobou *Studuju na Karlově* (jako „dobré“, nikoliv jako „matčině“) *univerzitě* apod.

Obdobný postup (viz výše) ovšem nezřídka praktikují i mluvčí rodilí. V deskriptivně koncipované Cvrčkově gramatice se v tomto smyslu uvádí:

V psané češtině ve složených tvarech (G/D/L/Ipl.) výrazně převažují varianty *otcových, -ým, -ými, matčiných, -ým, -ými* nad variantami *otcovějch, -ejm, -ejma, matčinejch, -ejm, -ejma*. V mluvené češtině se přivlastňovací přídavná jména používají méně často³, takže přesné údaje o tvarech nejsou k dispozici. Oproti psané češtině ale můžeme sledovat převahu tvarů *otcovějch, -ejm, -ejma, matčinejch, -ejm, -ejma* i častější výskyt dlouhých tvarů v nepřímých pádech sg. (např.: v *Myslíkovy ulici, do Kaprový ulice, tátovému kamarádovi*); Isg. má tentýž tvar pro mluvený i psaný úzus (v mluvené češtině se často krátí) (Cvrček a kol. 2010, s. 204).

Na základě našich řečových zkušeností, našeho jazykového povědomí konstatujeme, že k problémovým, resp. rozkolísaným formám posesivních adjektiv patří především tvary dativu singuláru patřící ke vzoru *matčin* ve spojení s podstatnými jmény

² Do tohoto kontextu zapadají i nářeční formy typu *tatínkovo bratr* aj. (viz blíže: Bělič 1972).

³ Je zajímavé, že je v současné češtině přivlastňování mužské osobě (vzor *otcův*) zhruba desetkrát častější než přivlastňování osobě ženské, tedy vzor *matčin* (Cvrček a kol., 2010, s. 203). To by mohlo vysvětlovat značný tlak „mužského“ modelu i na skloňování „ženského“.

rodu mužského a středního. Ve současné spisovné češtině se totiž připouští (podle našeho soudu až příliš mechanicky a necitlivě) pouze analogické koncovky modelového paradigmatu *otcův*, tedy *Divil se babiččinu* (jako „matčinu“, potažmo „otcovu“) *důchodu* (rozhodnutí); *Nerozuměl dobře manželčinu vzkazu* (váhání); *Věřil bezmezně dívčinu slibu* (slovu) apod. Dochází tím k systematickému přehlížení genderového rozdílu, který je v relevantních případech zohledňován pouze v lokálu singuláru: *Stalo se to po otcově (matčině) / otcovu (matčinu) odjezdu*.

Tuto skutečnost pokládáme za diskutabilní, neboť se v běžné mluvě dotýká rozdílu do určité míry projevuje – srov. kolokviální varianty typu *Divil se babiččině důchodu*; *Nerozuměl dobře manželčině vzkazu*; *Věřil bezmezně dívčině slibu*.

Jakým způsobem zachycují zmiňovanou situaci významné české mluvnické několika posledních desetiletí? Odpověď je prostá a jednoznačná: je možné uvést, že je v nich v dativu singuláru vesměs uváděna pouze ona podoba s *-u*, čili *otcovu*, a tedy rovněž jedině a pouze *matčinu* (nahlédli jsme dále do následujících gramatik současně češtiny: *Česká mluvnice, Čeština – řeč a jazyk, Příruční mluvnice češtiny, Akademická gramatika spisovné češtiny*, viz seznam odborné literatury). Pochopitelně nejinak je tomu v učebních materiálech češtiny pro jinojazyčné mluvčí.

Přičiníme v této souvislosti tři poznámky:

- 1) Filozofii podle našeho názoru poněkud pokulhávací kodifikace evokovaných koncovek dativu a lokálu jednotného čísla zřetelně formuluje Šmilauer (1972, s. 183) slovy: „V 6. sg. m., n. je koncovka *-ě* a *-u* jako *na hradě* i *na hradu*, v *jádře* i v *jádru*; ale v 3. sg. m., n. je jen *-u* jako *k hradu*, *k jádru*.” Otázkou ovšem zůstává, zda už není zmíněný přístup překonán, resp. zda by nebylo vhodné uvažovat o určitém „zrovnoprávnění“ dativu, v němž by se – podobně jako v lokálu – připouštěla koexistence obou uváděných deklinačních zakončení.
- 2) O tom, že se nejedná o situaci novou či nahodilou, o marginální okaziolnální distribuci dané koncovky, svědčí výmluvným způsobem výrok z prestižní akademické *Mluvnice češtiny 2* (1986, s. 386) pocházející z osmdesátých let minulého století. Koloviální souvýskyt jmenných koncovek v dativu se v ní komentuje slovy: „V Dsg. m. a n. je též analogická varianta na *-ě* (podle Lsg), je však dosud nespisovná.” Je tedy zřejmé, že je konkurence zmiňovaných tvarů staršího data. Z citace je možné vyvodit, že její autor dokonce uvažuje i o jejím možném budoucím pospisovnění. Dlužno rovněž podotknout, že tato gramatika z analyzovaných publikací jediná, která daný uzuální dativní tvar vůbec zmiňuje.
- 3) Je v této souvislosti s podivem, že výrazně popisně pojatá a již několikrát zmiňovaná Cvrčkova gramatika (2010) diskutovanou dativní koncovku *-ě* vůbec nezmiňuje. Znamená snad tato skutečnost její ústup, nebo dokonce neexistenci? Domníváme se, že rozhodně nikoliv. Vyslovujeme se proto v této souvislosti pro důkladnější rozbor textových materiálů, ať už psaných, tak mluvených. Jsme přesvědčeni, že se naše konstatování o výskytu, resp. o souvýskytu koncovky *-ě* v dativu singuláru ve výše zmiňovaných případech potvrdí.

Literatura

- B ě l i ě J., 1972, *Nástin české dialektologie*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- C v r ě k V. a kol., 2010, *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*, Praha: Karolinum.
- Č e c h o v á M. a kol., 1996, *Čeština – řeč a jazyk*, Praha: Institut sociálních vztahů.
- Č e š t i n a všední i nevšední, 1972, Praha: Academia.
- H a v r á n e k B., J e d l i ě k a A., 1981, *Česká mluvnice*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Mluvnice češtiny 2*, 1986, Praha: Academia.
- Příruční mluvnice češtiny*, 1995, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Š m i l a u e r V l., 1972, *Nauka o českém jazyku*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Š t í c h a F., 2013, *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Praha: Academia.